

Alexei Mateevici (16 martie 1888, Căinari, Tighina – 13 august 1917, Chișinău). Poet, publicist, traducător. Învăță la Școala Duhovnicească și la Seminarul Teologic din Chișinău (1897-1910), la Academia Teologică din Kîiv (1910-1914), după absolvirea căreia revine la Chișinău și activează ca profesor de limba greacă la Seminar. În 1915, în calitate de preot militar, pleacă pe frontul din Galiția. Peste un an este transferat pe Frontul Românesc. Debutul literar și-l face în ziarul *Basarabia* din 20 septembrie 1906 cu prima parte din corespondența *Chestia preotească*. Adevăratul succes literar al lui Mateevici se produce la începutul lui 1907, când publică în ziarele *Basarabia* și *Viața Basarabiei* poeziile: *Cântecul zorilor*, *Țăranii*, *Eu cânt și În zarea anilor*. Semnează articole cu caracter politic (*Lupta moldovenilor pentru drepturi*, *Datoria noastră*, *Ce ne trebuie nouă*), precum și cu caracter științific (*Obiceiurile și rânduielele nunții la moldovenii basarabeni*, *Colindele Crăciunului* ș.a.). Colaborează la revistele *Luminătorul*, *Cuvânt moldovenesc*, *Kișiniovskie eparhialnîie vedomosti*, în paginile cărora continuă să publice articole pe teme de lingvistică, folclorică, etnografie, istorie. La 18-19 iunie 1917, Mateevici ține două prelegeri de istorie a literaturii române la cursurile de limbă românească pentru învățătorii moldoveni. În prima zi citește capodopera creației sale – poezia *Limba noastră*, ulterior pusă pe note de către compozitorul Alexandru Cristea, poezie care, actualmente, este Imnul de Stat al Republicii Moldova.

Eugen Lungu (născut la 1 octombrie 1949, în Hăsnășenii Mari, Drochia) este critic și istoric literar. A absolvit, în 1975, Universitatea de Stat a Moldovei. A fost redactor, redactor-șef adjunct la Editura Literatura Artistică (ulterior Hyperion), redactor-șef la Editura Enciclopedică. A lucrat la ziarele și revistele *Columna*, *Sfatul Țării*, *Basarabia*, *Sud-Est cultural* ș.a. Din 1995, redactor-șef al Editurii Arc.

A publicat volumele: *Raftul cu himere*, Editura Știința, 2004; *Spații și oglinzi*, Editura Prut Internațional, 2009; *Panta lui Sisif*, Editura Cartier, 2014; *Poetul care a îmbrățișat luna*, Editura Prut, 2014; *De ce spunem așa*, 1, Editura Arc, 2014; *Complexul Orfeu*, Editura Arc, Chișinău, 2019; *Artă și critică*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2019; *Memorie și ficțiune*, Editura Știința, 2024; *De ce spunem așa*, 2, Editura Arc, 2024.

Laureat a numeroase premii din România și Republica Moldova, membru al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova și al Uniunii Scriitorilor din România, membru al PEN-Clubului Internațional.

Alexei
MATEEVICI

Poezii

*Ediție îngrijită și studiu introductiv
de Eugen LUNGU*

POLISALM

Editura Polisalm
Bd. Petru Zadnipru, nr. 15/2, of. 23, MD2044, mun. Chișinău
Email: polirom.md@gmail.com
Tipar: Bons Offices

Aprobat de Comisia de selecție pentru editarea cărții naționale și editat
cu contribuția Ministerului Culturii al Republicii Moldova.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Mateevici, Alexei.

Poezii / Alexei Mateevici; ediție îngrijită și studiu introductiv de Eugen Lungu. –
[Chișinău]: Polisalm, [2025] (Bons Offices). – 180, [3] p.
Editat cu contribuția Ministerului Culturii al Republicii Moldova.

ISBN 978-9975-3678-5-1.

821.135.1(478)-1

M 47

Alexei Mateevici. Mitul și opera

Alexei Mateevici este poetul-simbol al Basarabiei. Nimeni de la noi nu a adunat atâta glorie (nu numai literară...) cu o singură poezie! De o valoare artistică modestă, *Limba noastră*, printr-un neobișnuit concurs de împrejurări, a fost scrisă și lansată exact în momentul când istoria o aștepta cu febrilitate. Însăși povestea zămislirii și impunerii ei în conștiința poporanelor are ceva de aventură byroniană. Concepută la Chișinău și tipărită în *Cuvânt moldovenesc*, autorul mai încercând unele modificări ale versurilor pe frontul de la Mărășești (hazardul sau destinul a vrut ca anume acest tânăr basarabean să se afle în focul unei bătălii cu aura legendei pentru români!), primită cu aplauze nedisimulate de congresul învățătorilor moldoveni, republicată de zeci, poate de sute de ori în presă, creștomaii, manuale și volume aparte, acceptată scrâșnind de sovietici, dar adaptată de propaganda comunistă pentru propriile necesități, tocmai de aceea și cenzurată (strofa a șaptea, cu un ușor abur religios în ea, a fost mereu eludată din edițiile apărute la Chișinău între 1952 și 1987), poezia a devenit un stindard al patriotismului moldoromân din clipa intrării ei în conștiința publică¹.

1 Mihai Zamfir scria într-un articol din *România literară* (10 februarie 2012) intitulat „Lumini și umbre, I” despre o revistă editată de exilul românesc postbelic în Brazilia, adică de partea cealaltă a Atlanticului: „«Cetatea Luminii» – așa s-a chemat revista apărută în Brazilia anulul 1954, când în România noaptea se făcuse adâncă și fără speranță. [...] Nu avea prea mulți colaboratori activi «Cetatea Luminii» și atunci s-a apelat la versuri din Octavian Goga, George Coșbuc, Vasile Militaru ori Al. Mateevici: numele lor configurează deja o

Ca scenariul vieții celui care imnifica ai „luceferilor sfeșnici” să fie cât mai aproape de excepționalul byronian, Mateevici supraviețuia fizic fulminantului său succes doar două luni, căci murea de febră tifoidă contractată în tranșeele Primului Război Mondial. Abia împlinise 29 de ani. Un om neobișnuit în împrejurări neobișnuite.

Și în zilele noastre, poemul continuă să fie exploatat politic, inclusiv de sosiile comuniste – agrarienii românofobi. Cum Mateevici nu preciza în poem denumirea limbii, acest amănunt le lăsa mâna liberă foștilor conducători de partid și de colhozuri. Snegur, secondat de Lucinschi, pe atunci șef al parlamentului moldav, au abolit legea privind *Deșteaptă-te, române* și au făcut din poem imn de țară (22 iulie 1995). Poezia e trasă și azi în părți diferite, atât de proestici, cât și de provestici.

De fapt, această pronunțată coloratură politică, poemul a avut-o din momentul creării și citirii lui în fața celui mai indicat auditoriu – învățătorii moldoveni convocați în congres (18 iunie 1917). Scrisă în ajun, poezia exprima în cuvinte nemeșteșugite crezul intelectualității basarabene, îi reflecta starea de spirit și tocmai de aceea se monumentaliza în operă-cult.

Premisele istorice ale apariției poemului *Limba noastră*. Servituțile limbii ca impuls creativ

Rapida și uriașa popularitate a poemului se explică, mai întâi, prin circumstanțele istorice de atunci. „Limba moldove-

constelație a naționalismului tristeții, mai ales dacă îi adăugăm pe Aron Cotruș ori Radu Gyr...”. Astfel Mateevici intra în constelația mesianicilor și reconfigura *naționalismul tristeții*, cum definea extraordinar de plastic Mihai Zamfir această înregimentare.

nească” în fosta gubernie țaristă nu exista în strategiile de stat, deși o vorbeau majoritatea localnicilor. Situația ei a devenit pur și simplu umilitoare, mai ales după moartea lui Alexandru I (1825), când, în ciuda făgăduielilor inițiale, este rapid înlocuită de rusă. Școala, Biserica, justiția ș.a. vor funcționa doar în baza limbii ruse, rusificarea producându-se forțat. Spre exemplu, preoții care nu știau sau refuzau să predice în limba rusă erau pur și simplu alungați din rândurile clerului. În 1917-1918, chiar în Sfatul Țării, organ politic care aduna pe cei mai activi și pe cei mai pregătiți intelectuali autohtoni, discursurile se țineau doar în rusește. Deputații care s-au arătat apoi cei mai aprigi unioniști erau încă, pentru moment, ezitanți și nu-și închipuiau destinele Basarabiei în afara Rusiei. Sunt concluziile istoricului Ion Țurcanu din studiul în curs de apariție *Sfatul Țării. Istoria zbuciumată a unei importante instituții politice basarabene din anii 1917-1918*: „În ședința din 16 ianuarie 1918, la care fusese ales prim-ministru, D. Ciugureanu făcea această remarcă: «Noi am fost educați cu toții prin opera clasicilor ruși pe care îi apreciem foarte mult și, prin urmare, avem o singură orientare – cea rusească. Dar oare putem vorbi acum despre o orientare rusească? E dureros să o spunem, dar este adevărat că Rusia nu mai este, ea se descompune și procesul descompunerii merge tot mai departe. După părerea mea, acum este posibilă doar o singură orientare – moldo-basarabească»”.

Și în acest mare for, care va înfăptui Unirea, cuvintele *român*, *românesc* sunt evitate o perioadă, mai ales expresia *limba română* cu referire la limba vorbită de basarabeni. Se ajungea în acest sens la curiozități. Revista *Școala moldovenească*, fondată de O. Ghibu, publica în primul său număr (începutul anului 1917) poezia lui Gh. Sion într-o formă adaptată situației. O. Ghibu își amintește de numărul 1 al revistei: „Acolo poezia era intitulată «Limba **moldovenească**», zicându-se că «**moldo-**

vanul o iubește ca sufletul său» și îndemnându-se: «Ah, vorbiți moldovenește, pentru Dumnezeu!»

Abia începând cu 1918 sintagma tabu va intra treptat în vocabularul obișnuinței. Până atunci s-a dat o adevărată luptă politică pentru a acorda „limbii moldovenești” dreptul la existență. Alogenii s-au opus *unguibus et rostris* tendinței majoritarilor de a atribui acestei limbi statutul de limbă de stat. Ion Țurcanu: „Treptat, în Parlament unii deputați moldoveni, ca Buzdugan, Crihan, Pelivan, Bivol, Bogos ș.a., aveau să vorbească tot mai des în limba română. Nu este deloc lipsit de interes faptul că, dacă în primele luni ale activității Sfatului Țării toți deputații vorbeau rusește, în ședința din 14 mai 1918 deputatul V. Mândrescu își cerea iertare de la colegii săi din Blocul Moldovenesc că era nevoit să vorbească în limba rusă, pentru a fi înțeles corect, zicea el, de întreaga asistență. Astfel, în pofida rezistențelor pe care le întâlnea și a urmărilor grave ale dominației țariste, limba română se impunea tot mai mult, așa încât, odată cu încetarea procesului rusificării, începea să se manifeste o tendință contrară, aceea de pătrundere a cuvintelor române în limba rusă, fenomen pe care un epigramist glumeț avea să-l semnaleze în oficiosul *Sfatul Țării* după cum urmează: „*Cunosc cele două limbi,/ Și când una pe-alta schimbă,/ Foarte multe-a lor cuvinte/ Își pierd sensul dinainte.// Gândul meu nu-i năzdrăvan,/ Dar îl apăr pân' la culme/ Că-n ruseasca mea pătrunde/ Lexicul basarabean*”.

La fel de anevoios s-a produs trecerea la limba națională și în învățământ. În aprilie 1917 are loc Primul Congres al Învățătorilor de diferite naționalități. Onisifor Ghibu evoca mai târziu acea ședință, rămânând profund mirat că nimeni din sală nu pronunța un cuvânt în limba populației majoritare: „Se convocase pe zilele de 11-14 aprilie 1917, la Chișinău, congresul tuturor învățătorilor din Basarabia, spre a-și spune cuvântul cu

privire la viitoarea organizare a statului rusesc și la rolul pe care urmează să-l aibă, de aici înainte, școala și învățătorul.

Se adunaseră vreo 500-600 de învățători.

M-am dus și eu să văd această adunare, care se ținea în vasta sală eparhială din Chișinău. Mare mi-a fost mirarea când, strecurându-mă printre rândurile *ucitelilor*, n-am auzit de niciăieri măcar o vorbă românească”. Deci acesta era contingentul! În cadrul lucrărilor s-a pus problema trecerii școlilor din ținut la predarea în „limba moldovenească”. Momentul este reconstituit și de Paul Vataman în cartea sa *Figuri sorocene*: „Vasile Sacară, ajutat de mai mulți învățători din județul Soroca – între alții Teodor Bologna –, a cerut introducerea în școală a limbii moldovenești, dar a fost combătut de învățătorii străini. Aceștia susțineau că: «Moldovenii, neavând o limbă destul de bogată, nu pot avea nici școală moldovenească». Acest argument îl aducea și directorul învățământului primar din Basarabia, Sîromeatnikov, care a asemuit limba noastră cu cea a laponilor”. Alogenul șovin susținea că moldoveneasca are doar câteva sute de cuvinte și acestea ar fi insuficiente pentru predarea în școli. Se spune că Ion Buzdugan, învățător și poet, s-a prezentat la următoarea ședință cu o Biblie uriașă pe care a pus-o în văzul tuturor pe tribună și, adresându-se îndeosebi lui Sîromeatnikov, i-a propus să numere câte cuvinte are „limba moldovenească”. Buzdugan a mai arătat participanților la congres și câteva manuale „scrise de arhimandritul Gurie. Dar congresiștii, înfuriați, au început să răcnească: «Aceste cărți sunt românești și nu moldovenești. Nu vrem să învățăm o limbă străină de poporul moldovenesc din Basarabia»”. La fel de inspirat s-a dovedit a fi și Vasile Sacară, care „i-a spus lui Sîromeatnikov că susținerile sale nu corespund cu adevărul, ci sunt vorbe perfide ale unui cămătar care, după ce sărăcește pe împrumutător, își bate joc de acesta, fiindcă e nevoiaș și prost îmbrăcat”. Paul Vataman conchide apoi cu amărăciune: „Zadarnică a fost stră-

dania luptătorilor. Formula *naționalizării școlii* n-a fost adoptată de congres și străinii au ieșit, deocamdată, biruitori”.

Sigur că nu în fața acestui auditoriu dominat de alogeni și-a citit Mateevici poemul său. Dacă l-ar fi avut scris la acea dată și ar fi încercat să-l declame acolo, mai mult ca sigur că ar fi fost huiduit cum au fost fluierați și ceilalți oratori moldoveni. Așa că precizarea pe care o face autorul *Limbii noastre* la începutul poemului e foarte importantă: „*La deschiderea cursurilor de învățatori moldoveni în Chișinău, 18/VI – 1917*”. În pofida alogenilor, forurile pedagogice din capitala ținutului decideau totuși trecerea la predarea în „limba moldovenească”, iar pentru buna funcționare a școlilor se organizau cursuri speciale de perfecționare a învățătorilor. Împotriva cursurilor au protestat nu numai alogenii, dar și mulți învățători „moldoveni[,] elemente netrebnice care credeau că nu este nevoie să învețe limba maternă”. S-au scris petiții, s-au făcut proteste împotriva trecerii școlilor ținutale la alfabetul latin și limba română de studiu. (Ce istorie mașteră am avut, de ne-a pus să mai trecem încă o dată, pe la 1989, prin același calvar!) Paul Vataman subliniază, în cartea citată mai sus, rolul hotărâtor al lui Simion Murafa în lupta pentru deschiderea cursurilor: „S. Murafa a mers și mai departe: «Destul cu ruseasca! – a încheiat el. Iar dacă nu s-or găsi învățători de ajuns să vrea examen, om închide școlile pe un an de zile. Am avut zeci de ani o școală care n-a adus niciun folos pentru norod. Ce are să fie de-om mai aștepta un an școala noastră».

Lupta continuă în afara comisiei școlare. Astfel, în ziua de 17 iulie, grupul de vreo 50 de învățători, adunați în sala eparhială, scot, în numele învățătorimii, o rezoluție, contra examenelor, și cer închiderea imediată a cursurilor.

A fost o consternare generală printre adevărații naționaliști”.

Minoritarii alogeni și moldovenii inconștienți fac tot posibilul pentru a sabota cursurile. O nouă intervenție a inflexibilului

S. Murafa este decisivă: „În tumultul acesta, S. Murafa, nemai-putând răbda, a cerut cuvântul și, cu vocea tremurândă de indignare și emoție, întrerupt de provocatori, a propus: «Școlile din satele moldovenești, ai căror învățători n-au avut ocazia să urmeze cursurile de limbă românească, să nu se deschidă până ce învățătorii nu vor urma cursurile de toamnă. Leafa să li se plătească totuși până și lor li se va putea da cursuri și examene».

«Poporul acesta, adăose Murafa după propunere, care a plătit până acum ca să i se facă rău cu o limbă străină, va putea plăti acum, pe câteva luni, câțiva învățători ca să nu i se mai facă rău.»

Vorbele lui Murafa și-au avut, pentru a doua oară, efectul salvator. Dușmanii au fost dezarmați și au cedat”.

Prin urmare, cei veniți la cursuri erau dascălii care acceptaseră „limba moldovenească” (citește: *româna*) ca limbă de lucru la ore. Spiritul celor treziți *din somn de moarte* era astfel cel mai fertil teren pe care puteau să cadă troheii poemului! Cadrele didactice își obținuseră, prin eforturi teribile, dreptul de a vorbi și a preda în limba lor maternă! De aici și magia electrizantă care i-a cucerit pe toți din prima clipă a lecturii poeziei!

* * *

A ne entuziasma astăzi (doar!) de frumusețea tropilor din poem fără a pătrunde esența demersului comprimat în versuri ar însemna, de fapt, să mergem iarăși cu naivitate pe mâna propagandei sovietice. Fiindcă exegetica de ieri analiza cu dibăcie abilă metaforele poeziei fără a răspunde la cele mai grave întrebări ce se desprindeau din metatext: de ce *o limbă ca o comoară zace înfundată în adâncuri*? De ce această limbă sfântă, limba vechilor cazanii, e aleasă să *ridice slavă-n ceruri, să ne spuie-n hram și acasă veșnicele adevăruri*, dar n-o face? De ce *graiul e ruginit de multă vreme*, e acoperit de *slim* (regionalism; strat de

murdărie de pe pielea nespălată, de pe îmbrăcămintea purtată mult și neîngrijită sau de pe obiectele mult folosite și necurățate; jeg) și de *mucegai*? Și de ce moldovenii se *plâng amarnic că li-i limba prea săracă*, dar mai ales – cea mai dură interogație retorică, la limita revoltei pentru o blândă față bisericească – de ce acest *grai geme în uitare*, iar neamul care îl vorbește trebuie să se trezească *din somn de moarte*? Cine și de ce l-a anesteziat până la inexistență?

Mateevici a scris din miezul acelei istorii frământate și era perfect conștient de lipsa de drepturi a moldovenilor și de servituțile limbii pe care o vorbeau conaționali săi. De aceea una dintre ideile centrale ale poemului e clară și fără echivocuri – *limba noastră*, cum îi spune Mateevici, e marginalizată, și-a pierdut rostul ei normal și mucezește prin nefolosire. Poetul formulase acest adevăr încă mult înainte de a fi compus poemul. Ideea transpare din articolele sale publicate în 1906 în ziarul *Basarabia*. Aproape fiecare luare de atitudine a lui Mateevici din această publicație atinge neapărat și problema limbii: „Începutul binevoienței pentru limba moldovenească are mare însemnatate pentru alegeri la noi în Basarabia, cari ne așteaptă de curând” (*Lupta moldovenilor pentru drepturi*, în *Basarabia* din 12 noiembrie 1906). Sau: „Dacă moldovenii noștri pân-în vremea de astăzi au stat obijduiți în întunec, apoi asta din pricină că au fost atât de chinuiți în traiul lor, atât de lipsiți de cele mai trebuincioase trupului, inimei și minței, că nici n-au știut că mai este ceva pe lume, afară de bordeiele lor sarace și pustie. Ei nici n-au auzit de bunurile învățătorei în limba-mamă, nici nu ș-au putut închipui ce plăcere simți, când citești o carte scrisă în limba care-o auzi și o vorbești din leagăn. Iar despre drepturile cetățenești nici nu-i de grăit. Toate acestea un lung șir de ani au fost pentru ei necunoscute” (*Datoria noastră*, în *Basarabia* din 19 noiembrie 1906).

Din păcate, nimeni nu a analizat poemul din perspectiva structurilor temporale (prezent, trecut, viitor) alternate de Mateevici în discursul liric, raportul acestora evidențiind tranșant o suită de adevăruri eludate de exegetica sovietică.

Prima senzație, șocant-deductivă a cititorului, imediat după lectura poeziei, e că „limba moldovenească” e mai mult o limbă a *trecutului* – fiți atenți la încărcătura semantică a terminologiei ce ține de vremurile de odinioară în raport cu uzanțele limbii: *vechi izvoade, povestiri din alte vremuri, limba vechilor cazanii, uitarea, bătrâni au rostit-o cândva, sfințind prin sudori țara ș.a.*

E o evidență care se remarcă din start: momentele astrale ale acestei limbi s-au consumat în vremi de mult apuse.

Prezentul e marcat doar printr-o suită de *reflexe folclorice* care străbat, de fapt, tot din trecut, căci au fost create cândva (*Limba noastră-i numai cântec, / Doina dorurilor noastre; Limba noastră-i frunză verde ș.a.*), dar și prin nemuritoarele frumuseți ale plaiului (există *zări albastre, Nistrul lin, codrii veșnici* etc.). În prezent, accentuează poetul, această limbă *o mai plâng și o mai cântă* doar *țăranii și doar pe lângă vatra lor*.

Despre trecutul și prezentul limbii poetul scrie la modul constatativ în strofele 1-6 și a opta. *Viitorul* ei e desemnat în ultimele trei strofe și e plin de incertitudini. Formele verbale ale viitorului comunică doar un șir de virtualități: *Și-ți avea în revărsare / Un potop nou de cuvinte; Nu veți plânge atunci* că vi-i limba săracă; *Și-ți vedea cât e de darnic / Graiul țării; Răsări-va o comoară* etc.

Și strofa a șaptea, blamata, se înscrie sub incidența unui *viitor dubitativ* – prezumțiile autorului poate că se vor împlini; dar poate că nu!... – cu mica serie de verbe-cheie la conjunctiv: *Limba noastră îi aleasă* (e destinată!)/ *Să ridice slavă-n ceruri, / Să ne spuie-n hram și-acasă / Veșnicele adevăruri*. Pentru a testa

lirica prin rațiunile de fier ale gramaticii, vă reamintesc valorile stilistice ale modului conjunctiv: „*exprimă potențialitatea unei acțiuni realizabile, posibile, probabile sau atitudinea emițătorului față de acțiunea, starea, trăirea enunțate: incertitudinea, ezitarea, aproximația, deliberația, dorința, protestul, indignarea etc.*”

Concluzia poetului se impune de la sine: avem o limbă cu o bogată tradiție, inclusiv culturală (*limba vechilor izvoade, a vechilor cazanii*), dar care a funcționat normal doar *în trecut*. **Prezentul** acestei limbi e, vorba clasicului, unul mișelit, sfidat de *uitarea-n care geme, iar viitorul* se înscrie vag sub steaua tremurândă a probabilităților.

Sunt momente care, într-o minte lucidă, ar fi trebuit să rezoneze, să declanșeze un flux de întrebări similare celor enunțate câteva alineate mai sus. Cu o interogație generală, la limita consternării: de ce s-a ajuns aici? Ei bine, și critica, și didactica sovietice (*Limba noastră* se învâța obligatoriu în școală, evident, fără strofa condamnată!) le-au evitat cu obstinație. Criticii literari și formatorii didactici nu și le-au pus nici chiar în ceasul al doisprezecelea al Imperiului Sovietic, când colosul creat de bolșevici începea să se clatine. În ultima *Istorie a literaturii moldovenești* (trei volume, 1986-1990), apărută în plină *perestroika*, avorton al academiei chișinăuiene, se băguia ceva despre mișcarea națională din Basarabia începutului de secol XX, chestie sufocată în citate din Lenin și cu precizarea hobotnică obligatorie că poetul vedea acea autonomie a ținutului doar „în cadrul întregii Rusii”.

Izgonirea „limbii moldovenești” din școală

Limba era *înfundată în adâncurile seculare* deoarece nu era utilizată mai ales în comunicarea culturală. Se editau foarte rar cărți în „limba moldovenească”, nu exista o presă națională,

decât cea admisă de statul polițienesc. Simplul fapt de a vorbi „moldovenește” în spațiile publice putea fi interpretat drept un act de naționalism! De aceea, tineretul studios se „sfia” să vorbească în limba lui maternă, deoarece aceasta era doar limba țăranilor. Iar *царан*, în limbajul sarcastic al alogenilor, rima cu *баран!* De puține ori ați auzit această „ecuație” în zilele noastre? Iată o mărturie a lui Vasile Săcară (1881-1938; învățător, om politic și ziarist), unul dintre cei mai activi luptători pentru drepturile localnicilor. Notele sale sunt scrise pe patul de suferință, așa că nu pot fi bănuite de neadevăr: „La întoarcerea mea din Caucaz, în vara anului 1903, am găsit tronarea întunericului asupra conștiinței naționale în Basarabia. Toate încercările de a vorbi despre neam tineretului: seminariștilor, liceiștilor, studenților, erau zadarnice. Nimeni nu mă asculta, cei mai mulți se considerau ruși sadea și disprețuiau pe părinții lor”.

Este foarte interesant că fiii de țărani înstăriți, care învățau la școală în rusește, știau „moldovenească” de acasă. Se descurcau în noțiunile simple: *casă, găină, cucuș, orz, păpușoi, grâu* etc. Întrebat însă de pedagog o denumire exotică, pe care o putea afla doar din lecturi – *elefant*, spre exemplu –, elevul ezita și răspundea în rusește: *слон*.

Deci tot ce ieșea din sfera îngustă a domesticului (a *vetrei*, spune poetul) – cultură, literatură, știință de carte din diverse domenii (matematică, geografie, chimie ș.a.), tot ce angaja gândirea superioară, abstractă, era infiltrat și înmagazinat în conștiința tânărului moldovean printr-o limbă de împrumut. Efectul e cel semnalat de notele lui Vasile Săcară: „cei mai mulți [tineri moldoveni] se considerau ruși sadea și disprețuiau pe părinții lor”.

Legile erau aspre și încercarea cadrelor didactice locale de a le transmite elevilor cunoștințe în limba maternă era pedepsită².

2 Mai mult: limba natală nu era permisă nici chiar în discuțiile private dintre elevi. C. Stere, fost licean, subliniază acest detaliu în romanul autobiografic

E cunoscut cazul lui Iustin Frățiman care stimula prin diverse stratageme interesul celor studioși pentru limba națională. Faptul nu a rămas neobservat și, în urma unui denunț scris de un alt profesor, evident un venetic – îi zicea Haliutin –, în școală a descins inspectorul Kuznețov de la Odesa. Iată câteva rânduri din denunțul „colegial”: „*Chiar personal am căpătat dovezi cum că profesorul Frățiman își permitea la lecția de istorie și geografie să vorbească cu elevii moldovenește, și chiar am avut ocazia să aud de la elevi că profesorul micșorează nota elevului care nu știe denumirile geografice în limba moldovenească*”. Inspectorul l-a anchetat pe profesorul nesupus ca pe un adevărat criminal de stat. În urma anchetei, Frățiman a fost pus în lanțuri și surghiunit în „Turgaiskaia oblast” (azi Kazahstan). Pentru atitudine nerrespectuoasă față de autocrația rusă, pentru că citea cărți românești și pentru „delincvența” de a fi vorbit cu elevii săi în limba maternă! (*apud Paul Vataman, op. cit.*). Azi acest amănunt pare incredibil, dar a-ți vorbi propria limbă în public se considera un delict! Nu e o invenție, este un adevăr, cum reiese și dintr-o notă informativă a unui ofițer țarist din serviciul de contraspi-onaj care activa în Balcani și care cunoștea foarte bine situația din Basarabia: „Национализм выражается в разговоре на молдавском языке” (*Государственный архив Российской Федерации, Ф. 529. Он. 1. Л. 11*). Tendința autorităților rusești era clar exprimată într-un comentariu al unui funcționar rus cu privire la proiectul din 1892 al Ministerului rus al Instrucțiunii, proiect ce viza reorganizarea învățământului în Basarabia.

În preajma revoluției: „Pe vremea aceea în școlile din Basarabia nu numai că dispăruse predarea limbii românești, dar nu era iertată elevilor întrebuintarea limbii lor materne nici chiar între ei.

O măsură de prudență elementară impunea deci limba rusească și acasă în raporturile cu copiii, ca să nu le fie greu de a urma regulamentele școlare în această privință” (C. Stere, *În preajma revoluției*. Ediție și prefață de Z. Ornea, Editura Cartea Românească, 1991, p. 216).

Citez după *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat* (vol. 2, literele *Bi-Buz*, Chișinău, 2000, p. 41-42):

...este astfel alcătuit încât se poate spune că generațiunea tânără moldovenească din Basarabia se va educa în spiritul pur rusesc și organiceste se va contopi cu patria noastră comună, Rusia. [...] Dacă vrem ca populațiunea rusă să nu se românizeze, dacă vrem ca Basarabia ... să se unească organiceste cu Rusia, atunci trebuie prin mijlocul școalelor să ne grăbim a face ca măcar jumătate din țărani moldoveni să devie ruși.

Erau măsuri drastice aplicate de funcționarii țariști nu numai în Basarabia, ci în toate teritoriile ocupate. Polonia s-a aflat mult timp sub ruși și polonezii s-au opus cu înverșunare politică de rusificare forțată. Școlile din Varșovia treceau exact prin aceleași încercări ca și cele din Basarabia. În *100 de personalități. Oameni care au schimbat destinul lumii*, fascicula *Maria Skłodowska-Curie* (De Agostini Hellas, 2007), sunt evocați și anii de ucenicie ai viitorului dublu laureat al premiului Nobel: „Directorul școlii [în care învăța Maria – e.l.] era un șovin rus tipic și îi muștra aspru pe elevi, dacă din neatenție ar fi spus ceva în limba polonă. *Władysław Skłodowski* [tatăl Mariei] va încerca să-i protejeze pe elevi, spunând că aceștia folosesc uneori limba polonă neintenționat”. Pentru a suprima orice tentativă de a petrece orele în poloneză, adesea se făceau controale inopinate pentru a-i surprinde pe „făptași”. Demersurile patriotului polon în apărarea „vinoșilor” „vor conduce la o serie de fricțiuni între el și directorul liceului și în cele din urmă la înlăturarea lui *Władysław Skłodowski* din funcție și din locuința de serviciu. Într-adevăr, pentru elevii școlii, care se obișnuiseră ani întregi să vorbească acasă în limba polonă, faptul că erau forțați să vorbească în limba rusă trebuie să fi fost o experiență foarte grea”.

Mateevici știa foarte bine starea de lucruri din școlile ținutului. Spre exemplu, în *Кишиневские епархиальные ведомости* (1915, nr. 39), numărul în care poetul începea să-și publice unul din amplele sale studii, pe primele pagini ale revistei se tipăreau temele la literatură și istorie pentru clasele 2-3 ale Școlii Eparhiale din Chișinău. Lista nu cuprindea niciun nume de scriitor, niciun toponim sau fenomen istoric autohton! Totul se referea la literatura și istoria Rusiei!

În gimnaziu/liceu era la fel. C. Stere, în romanul său cu tentă autobiografică (*În ajunul revoluției*), expune câteva scene din școala medie chișinăuiană. Ura față de moldoveni a unor cadre didactice era de-a dreptul insultătoare. Excela în acest sens nimeni altul decât profesorul de latină (!), „slav [...] din imperiul habsburgic, – cu nume de Marin Scarnitz, și cu poreclă de Marınca Scârnăvie”:

— Rrromanilor! Măgarilor! – și, repezindu-se spre Vania Răutu: – Alt rrroman!... De unde ai ieșit, râie moldovenească, ca să-mi arunci cărțile în cap? Cum te cheamă, spurcăciune valahă? Te-oi strivi de nu va rămâne nici untul din tine! Cum te cheamă?

[...]

— A-a-a! Romani mamaligensi! Aveți cu toți câte un băț suplimentar la catalog, și veți sta un ceas după sfârșitul lecțiilor și veți traduce paragraful 34 din *Cornelius Nepos*. Iar tu, amice Jovinus Reus Obstinatus Napadensis, tot vei sta trei ore în carceră pentru inițiere! He-he-he!

„Frățuțul” latinist era, în fond, foarte mulțumit ori de câte ori găsea vreun pretext să explodeze.

Nimic nu-l irita mai mult decât caracterul etnic evident al moldovenilor.

Adesea întreaga oră de curs el o petrecea în bătaie de joc de latinismul lor:

— Rromani! – zbiera el furios: Asta-i limbă: *maldavinești prindi popa piești?* Mă Sempronius Brenzarius, cum e latinește *piești* al vostru?

— *Piscis*, domnule profesor.

— Atunci, de ce bolborosești *piești?* *Prehendo piscem*, – nu *prindi piești!* *Stultus Longinus*, cum e în jargonul vostru *lac dulce?* Oho-ho-ho! *lapti dulși!* cum îndrăzniți, vitelor, să schimonosiți așa limba lui Cicero? *Lac, lactis*, boule! înțelegi? *Curechi murat!* Oho-ho-ho! *Cauliculus mollitus*, mă! A-a-a-a! – urla turbat de mânie Marinca Scârnavie, bătând din răsputeri cu pumnii în masă, vână la față, cu ochii injectați și gura înspumată.

Toate acestea, evident, în rusește! Profesorul venetic schimonosește intenționat până și numele elevilor. Spre exemplu, *Stultus Longinus* (dacă am traduce din latină, ar ieși *Lungu Prostu*) era pe numele său adevărat *Sașa Lungu!* Iar *Sempronius Brenzarius Constipatus* se numea, de fapt, *Simion Brânzariu!*...

Istoricul literar Petre V. Haneș menționa undeva că lumina-tul boier Vasile Stroescu (1845-1926), perseverent „susținător al învățământului școlar”, a trimis oficialilor ruși care guvernau pe atunci Basarabia mai multe memorii în care solicita deschide-rea măcar a unei școli cu predare „în limba moldovenească”, dar inițiativa sa nu a fost aprobată vreodată. Istoricul dă și o serie de detalii cum s-a petrecut, succesiv, eliminarea limbii băștinașilor din școlile ținutului. Citez din Petre V. Haneș, *Scriitorii basara-beni (1850-1940)*, vol. 2, Editura Știința, 2024, p. 17:

Date interesante în această privință a cules L.T. Boga din Arhiva Statului din Chișinău și le-a publicat în broșura *Lupta pen-tru limba românească* (1932). Astfel, din dosarul 954 se constată că în județul Soroca, pe la 1860, obștiile sâtești cereau școli cu „citire și scriere moldovenească, învățarea rugăciunilor în moldovenește și gramatică moldovenească”, încă de pe la 1840-[18]50, oficiali-tatea decretase limba română facultativă. Faptul se constată din certificatele școlare eliberate la Chișinău în 1844 și Soroca, 1855.

În 1866 s-a scos limba românească dintre materiile de studii ale liceului din Chișinău, iar în 1867, și de la seminarul de acolo. La 28 august 1868 se desființează postul învățătorului de limba românească de la școala din Hotin (dosar 1214), post înființat prin stăruința boierilor în 1841 (dosar 672), iar în 1871 se dă ordin pentru desființarea tuturor posturilor similare din celelalte școli ținutale (dosar 100).

„Limba moldovenească” era urgisită chiar și în mediul privat, adică acasă. Deși cei mai vrednici dintre băștinași se îndârjeau să nu-și uite graiul:

După ce că școlile erau puține, apoi nici acelea n-au putut deprinde pe copii să vorbească rusește. „La noi acasă – ne spune tot N. Popovschi, p. 63 – se vorbea numai moldovenește. Pe tată-meu, cu toate că făcuse școală rusească, nu l-am auzit spunând o vorbă rusească. Maică-mea nici atâta. Noi copiii între noi și cu părinții vorbeam de asemenea numai moldovenește.” Firește însă că față de ruși și mai ales față de autorități, copiii se ascundeau, fiindcă erau luați în râs și li se zicea „Moldovan cap de bou!”, – numai pentru că grăiau în limba de acasă.³

Cf. lui Petre V. Haneș (*sursa citată*, p. 231) intelectualitatea basarabeană a făcut multiple eforturi pentru a promova „limba moldovenească” în învățământul din ținut:

La 18 februarie 1905 s-a dat un ucaz de introducere a limbii materne în școlile primare, afară de Basarabia (revista *Arhivele Basarabiei* din 1932, p. 111). Învățătorul I. Buzdugan și alții au fost pedepsiți pentru că predau românește (revista *Viața Basarabiei*, 1936, p. 346). În ziarul rusesc *Viața Basarabiei* din Chișinău, I. Pelivan scrie la 5 octombrie 1905 articolul *Chestiunea limbii în școlile primare din Basarabia*, unde spune între altele: „Politica de rusificare forțată, aplicarea căreia a provocat la toate naționalitățile din imperiu cea mai sinceră rezistență, totdeauna a fost principala piedică pentru dezvoltarea popoarelor supuse rusificației și între

3 *Ibidem*.

ele și a moldovenilor” (reproducere în revista *Arhivele Basarabiei* din 1932, p. 110).

Sinodul rusesc a interzis intrarea seminariștilor în universități, cum era până în 1905, ca să nu se molipsească de idei revoluționare. Seminariștii au răspuns cu greve. Între ei și cei de la seminarul din Chișinău. Au întocmit un memoriu (între redactori era și viitorul poet preot Al. Mateevici) și au cerut: 1) limba românească, obiect de studiu obligator în cursul superior al seminarului; 2) istoria românilor; 3) cântarea bisericească în românește. Cererile s-au aprobat (rev. *Viața Basarabiei*, 1934, p. 600). Când s-a serbat centenarul seminarului în 1913, o mulțime de preoți, diaconi, cântăreți și laici – zice N. Popovschi în *Viața românească* din 1922, p. 358 – s-au adunat în toată Basarabia mărturisind prin prezența lor strânsa legătură dintre școală și satul românesc de dincolo de Prut, fără nicio urmă de rusificare. Erau atâtea elemente care sprijineau cultura românească, abonându-se și citind puținele ziare și reviste românești de atunci, – cum vom vedea îndată.

* * *

Publicistul Mateevici nu o dată s-a pronunțat pentru „moldovenizarea” școlii: „În curgerea acestor șase luni s-a străduit să se facă mult pentru moldovenimea basarabeană și unele din dorințele binevoitorilor ei chiar au fost îndeplinite.

Însă tot în cursul acestei vremi am tras și neizbânzi în năzuințele noastre.

De pildă, cu mult foc am cerut școli moldovenești.

Și cererea noastră a fost respinsă.

Nu ni s-a dat nouă școli moldovenești, macar că asta este cea mai mare și neapărată trebuință pentru desfășurarea puterilor noastre” (*Trecutul și viitorul*, în *Basarabia* din 5 ianuarie 1907).

Faptul că în 1918 se reușea, în sfârșit, introducerea limbii materne în școli era și meritul poetului.